

Méder Zsombor

1984-ben születtem Nagyváradon. Szülővárosomban végeztem a gimnáziumot az Ady Endre Líceumban, matematika-informatika szakon. 2002 óta az ELTE-n filozófiát, 2004 óta pedig a Corvinus Egyetemen gazdaságmatematikát hallgatok. 2003 óta Eötvös Collegium bentlakója vagyok. 2006-ban fél évet töltöttem Liverpoolban Erasmus-ösztöndíjasként. Jelen dolgozat a XXVIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián különdíjat kapott a filozófia szekcióban. Megírásában az motivált, hogy az az érzésem, a Berkeley-féle idealizmus lényegében helyes – bár nem gondolom, hogy a dolgozat erről bárkit meggyőzne vagy meggyőzhetne.

Méder Zsombor

◀ Elgondolás és elképzelés

Berkeley győzedelmes argumentumáról¹

Berkeley mai olvasójának feltétlenül meg kell küzdenie egy súlyos trilemmával, ugyanis filozófiája legalább három irányból közelíthető meg: egyrészt lehet Locke legtehetségesebb kritikusaként olvasni, másrészt ötletes metafizikusként, harmadrészt pedig a józan ész védelmezőjeként, aki egyben a szkepticizmus elleni harc bajnoka is. A szakirodalom hol az egyik, hol a másik oldalra helyez komolyabb hangsúlyt, a mélyebb szintézis mindmáig hiányzik.² Különösen a második és harmadik értelmezési szál összeegyeztethetlensége szembeötlő. Minél eredetibbnek látjuk Berkeley metafizikáját, annál nehezebb megérteni, hogyan tekintheti önmagát a józan ész védelmezőjének, és megfordítva: ha elfogadjuk saját filozófiájának pozicionálását, ontológiája idegennek, érvei érthetetlennek, rosszabb esetben triviálisnak tűnnek föl. Sajnos Berkeley stilisztikai bravúrai csak fokozzák a bajt, mivel az érvek tömör megfogalmazása sokszor még enigmatikusabbá teszi őket.

Az alábbi dolgozat tárgya egy olyan érv, melynek vonatkozásában a metafizikai álláspontok fent említett inkonzisztenciája meglehetősen nyilvánvaló. Mindennapi intuíciónk kézenfekvő abszurditásként utasítja el a győzedelmes argumentumot³ – talán ezzel magyarázható, hogy a XX. század közepéig lényegében nem is méltatták diszkusszióra.⁴ Valóban, még ma is azt láthatjuk, hogy még a Berkeleyval egyébként szimpatizáló szerzők is meglehetősen triviális hibákat vélnek felfedezni az érvben. Az viszont tény, hogy az utóbbi időben megnőtt az érdeklődés iránta és több neves kutató is vizsgálata tárgyául választotta. A filológusok és az elemzők figyelmét az érv elsősorban azzal érdemelte ki, hogy Berkeley igen komoly elvárásokat fogalmaz meg vele kapcsolatban. A releváns passzusok (T22-23 106-107, HP1 181)⁵ egyértelművé teszik: a győzedelmes argumentumnak önmagában is biztosítania kell az idealizmus – specifikusan az „*esse est percipi*” elvének – érvényét. Az

1 Szeretnék köszönetet mondani Faragó-Szabó Istvánnak rendíthetetlen türelméért. Ha van valami, amiért érdemes filozofálni, az az ilyen türelem megszerzése. Természetesen a dolgozat hibáért őt csöppet sem lehet felelősségre vonni.

2 Luce (1945) ambiciózus értelmezési kísérlete pl. a józan ész filozófiájának megalapítóját, Tipton (1974) vagy Pitcher (1977) inkább az immaterialistát akarja Berkeleyban látni.

3 A „master argument” kifejezés Gallois (1974)-től származik. A Diodórosz Kronoszra való utalás miatt a „győzedelmes argumentum” tűnik a legmegfelelőbbnek a magyar terminológia számára.

4 A hagyományos hozzáállás legtisztább megfogalmazója Wisdom (1953), aki szerint az érv egyetlen pillanatnyi akadémiai diszkussziót sem ér meg.

5 A hivatkozások a *Tanulmány*nál paragrafusra, *Hülsz és Philonusz három párbeszéde* esetében pedig a 2006-os magyar kiadás oldalszámára vonatkoznak. A hivatkozás nélküli idézetek a fent idézett két hely (T22-23 106-107, HP1 181) valamelyikéből származnak.

értelmezők pedig majdnem egyöntetűen egyetértenek abban,⁶ hogy az érv hibás, és igen változatos magyarázatokkal szolgálnak azt illetően, hogy pontosan miért is. Az alábbi dolgozat nem titkolt célja, hogy kidolgozzon egy olyan interpretációt, melynek fényében a győzedelmes argumentum erőre kaphat, és nem tűnik majd annyira természetellenesnek és a józan ésszel ellentétesnek. A kísérletet az teszi érdekessé, hogy a győzedelmes argumentum filozófiai problémák sokaságának metszéspontjában fekszik.

Mielőtt az értelmezés részleteibe belevágnánk, néhány dolgot előzetesen tisztáznunk kell. Az érv publikált változataiban Berkeley így fogalmaz: „kész vagyok mindent a következőktől függővé tenni” (T22 106), illetve „Ám (hogy mellőzzük és semmisnek tekintjük mindazt, amit eddig mondtunk, ha úgy kívánod) beleegyezem, hogy az egész dolgot erre az egy kérdésre tegyük fel”. Nyilvánvaló, hogy Berkeley intenciói szerint az érv önmagában is megáll. Csakhogy nem egyértelmű, mit jelent ez az „önmagában”, és mennyire vehető komolyan, hogy az érvnek egyetlen, filozófiailag levezetett vagy levezethető előfeltevése sincs. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy nem lehet – á lá Desireé Park⁷ – az egyes művekben korábban levezetett tételekre ötletszerűen hivatkozni, hiszen pl. a *Tanulmány* első hat paragrafusa már bizonyítja az „*esse est percipi*”-t.⁸ Viszont valószínűtlen, hogy Berkeley szó szerint gondolná, hogy az érv *minden* más berkeleyánus megfontolástól független volna. Pl. a *Tanulmány* esetében a *Bevezető a Tanulmányhoz* egy olyan, strukturálisan is elkülöníthető rész, amelyre a főszöveg folyamatosan visszaütal és támaszkodik.

Fontos még megjegyeznünk, hogy az érvhöz egy filozófiai „gyakorlat” is hozzátartozik. Berkeley másutt is elvárja az olvasótól az együttgondolkodást,⁹ de a győzedelmes argumentum esetében ez különösen fontos: „Ha Önök egyáltalán el tudják gondolni, hogy (...), akkor én azonnal feladom álláspontomat” – azaz az érvet Berkeley bukottnak tekintené, ha egy bizonyos mentális aktus – valaminek az elgondolása – végrehajthatónak bizonyulna. Első látásra annak legjobb bírójára, hogy elgondolható-e *x*, a gondolkodó szubjektum. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy elvonatkoztathatunk az elgondolhatóság kritériumainak vizsgálatától.¹⁰

6 Kivételt jelent pl. Park (1991), ill. Hacking (1975).

7 Vö. Park (1991), ill. Tipton (1987).

8 L. Smith (1988). Vö. T7 102: „Az elmondottakból következően nincs más szubsztancia, mint a *szellem*, vagyis az, ami észlel.”

9 BT 25 99: „Aki tehát eltökélte magát az itt következő sorok elolvasására, azt arra kérem, hogy szavaimat csupán alkalomnak tekintse az önálló gondolkodásra, és igyekezzék olvasás közben ugyanolyan gondolatmenetet követni, mint amilyent én követtem írás közben.”

10 Ezen csak azt értjük: vannak olyan szükségességi feltételek – pl. a konzisztencia – amelyek teljesülését megkívánjuk egy gondolattól, hogy azt mondhassuk rá: elgondolható. Ha valaki egy inkonzisztens gondolatról állítja, hogy elgondolta, akkor azt mondjuk: mi nem ilyen értelemben használjuk a „gondolkodás”, „elgondolni” szavakat.

Végül pedig: ezen kritériumok arra szolgálnak, hogy egy, az elgondolás aktusában rejlő valamilyen önellentmondást hozzanak felszínre. Az érv a *reductio ad absurdum* kategóriájába tartozik, és olyan értelmezést keresünk, amely ezt a formát tiszteletben tartja.

Az előbb említett három szempontot így foglalhatjuk össze: Berkeley egy filozófiai kihívással fordul hozzánk. Ez a kihívás előfeltétel nélküli, és – elvben – egyaránt szól a filozófiailag művelt és a képzetlen elméhez. A kihívás tárgya egy tárgy elgondolhatósága; Berkeley érve pedig a kihívásra válaszolni kívánónak szól és azt állítja: minden lehetséges válasz egy fontos értelemben önfelszámoló.

Lássuk a konkrétumokat! A *Tanulmány*beli változat így kezdődik: „Ha Önök egyáltalán el tudják gondolni, hogy egy kiterjedt mozgó szubsztancia vagy általában bármely idea, vagy hozzá hasonló dolog másként is létezhet, mint az őt észlelő elmében, akkor én azonnal feladom álláspontomat.” Összevetve ezt a HP1 változatával arra a következtetésre juthatunk, hogy a következő terminusok szinonimaként kezelendők:

- bármely idea / bármely ideához hasonló dolog (pl. hang, alak, mozgás vagy szín)
- tulajdonságok bármely vegyülete vagy kombinációja
- érzékelhető tárgy / érzékelhető testi dolog
- kiterjedt, mozgó dolog

illetve

- önmagában létezés
- elmén kívüli létezés
- minden szellemi lény elméjén kívüli létezés / létezés anélkül, hogy akár egyetlen elme is észlelné
- észleletlen létezés
- másként létezés, mint az őt észlelő elmében

Bár a második lista elemeinek azonosítása vélhetően veszélytelen,¹¹ úgy tűnhet, mintha az első lista szinonimitási viszonyai előfeltételeznék a konklúziót: ha pl. leszögezzük, hogy érzékelhető tárgyakon ideák bizonyos halmazát értjük, akkor eleve kizárunk minden reprezentacionalista kísérletet.¹² Természetesen semmi ilyesmiről nincs szó – az érv triviális, ha úgy tekintjük, hogy ideákra vonatkozik, viszont akkor is érvényes, ha „érezhető dolgok”-at írunk az „ideák” helyére. Hogy minden kételyt

11 Azt a kritikát, hogy a győzedelmes argumentum túl sokat bizonyít, mert nem azt igazolja, hogy érzékelhető tárgyak nem létezhetnek *minden szellemi lény* elméjén kívül, hanem azt, hogy érzékelhető tárgyak nem létezhetnek *a gondolkodó szubjektum* elméjén kívül, később tárgyalom.

12 Bár itt Locke-ot reprezentacionalistaként említjük, ezzel nem kívánjuk elkötelezni magunkat a bevett értelmezés mellett, csupán annyit teszünk fel, hogy Berkeley reprezentacionalistának tekintette őt.

eloszlassunk, a továbbiakban csak az érv legerősebb és legismertebb változatával foglalkozunk, azzal, amelyik az érzékelhető tárgyakra vonatkozik. Viszont érveléstechnikailag teljesen helyénvaló, hogy Berkeley itt szinonimaként kezeli ezeket a szerkezeteket, ugyanis, mint látni fogjuk, az érv szempontjából az a lényeges, hogy hogyan jelentkezik egy-egy tárgy az elgondolás mentális művelete számára. Ilyen értelemben az érv befogadását megkönnyíti, ha az elgondolandó tárgyakra eleve mint ideák halmozására gondolunk.

A győzedelmes argumentum szerint tehát:

(1) Nem lehet elgondolni egy érzékelhető tárgy elmén kívüli létezését.

(2) Amit nem lehet elgondolni, az lehetetlen.

∴ (3) Egy érzékelhető tárgy elmén kívüli létezése lehetetlen.

Ehhez még hozzávéve, hogy:

(4) Anyagi szubsztancián egy érzékelhető tárgy elmén kívüli létezését értjük

(5) Ami lehetetlen, az nem létezik.

∴ (6) Nem létezik anyagi szubsztancia.¹³

Lássuk az egyes premisszákat! (4) tulajdonképpen egy definíció. (5) egy modális logikai állítás, mely kellően erős kalkulusokban érvényes; ontológiai tárgyalási kontextusban elfogadható. (2) egészen Parmenidészig vezethető vissza, és önmagában is hatalmas irodalma van, jelen dolgozat keretei között nem vállalkozhatunk önálló tárgyalására¹⁴. Elégedjünk meg annyival, hogy Berkeley és kortársai valószínűleg igaznak tekintették. A győzedelmes argumentum azon áll vagy bukik, hogyan értelmezzük (1)-et; a továbbiakban ezt a kérdést fogjuk vizsgálni.

Ha (1)-et a fentiek szerint kihívásként tekintjük, akkor a mindennapi ész első reakciója pontosan olyan, amilyennek azt Berkeley leírja: „Ámde bizonyára mi sem könnyebb, mint fákat elképzelni például a parkban, noha senki sincs ott, aki észlelné őket”. Hogy megértsük, Berkeley szerint ez miért nem jó válasz, vizsgáljuk meg, hogy mi is történik a képzelőerő egy ilyen aktusakor! Amikor elképzelek egy tölgyfát a Városligetben, a következő események zajlanak le az elmémben:

13 Ettől a konklúziótól akkor léphetünk tovább az „*esse est percipi*”-tétel felé, ha figyelembe vesszük, hogy a Berkeley számára a rivális ontológiai álláspont megtestesítője Locke. Locke nem mondja meg, hogy mi is volna az *esse*, viszont ontológiájának triviális következménye, hogy akármi is az, nem a *percipi*, nem is a *posse percipi* (Hogy az elmék *esséje* lehet-e a *percipere*, az egy fontos és nehéz kérdés. Úgy gondolom, az E II.1.10-25. Descartes ellen irányuló támadásai pontosan azt próbálják igazolni, hogy *nem*.) A *posse percipi* csak mintegy véletlenszerűen rakódik rá az *essére*. Az *esse* valami érzékeléstől független, megmagyarázhatatlan adottság, amelynek semmi köze elmékhez. Vagyis Locke ontológiájának minden bírálata (a győzedelmes argumentum is) közvetve aláátmasztja az *esse* és a *percipi* azonosítását, mint az egyetlen lehetséges alternatívát. Az absztrakt ideák kritikája és az „*esse est percipi*”-tétel viszonyának egy formális megközelítéséhez l. Pappas (1991).

14 A probléma egy modern tárgyalásához l. Chalmers (2002).

- Vizuálisan felidézek két mentális reprezentációt; az egyik egy fa, a másik egy park reprezentációja¹⁵
- Vizuálisan összekapcsolom a két ideát, az így alkotott képet esetleg kitöltöm néhány szükséges vagy mellékes részlettel (a Városliget fűvének jellegzetes színével, egy gereblyével, amely a fának van támasztva).
- Egyúttal szert teszek egy meglehetősen összetett diszpozícióra: ha valaki megkérdezi éppen, hogy „mit csinálsz?“, azt válaszolom neki, hogy „éppen elképzelek (elképzelttem) egy öreg tölgyfát a Városliget közepén”; továbbá képes vagyok leírni mindazt, amit elképzeltem.

Az „elképzelni” igének (legalább) kétféle használata lehetséges:

(7) *Elképzelek egy öreg tölgyfát a Városligetben.*

(8) *Elképzelem, hogy Tony Blair Franciaország királya.*

Az első típusba eső mondatokat az „elképzelni” ige nominatív, a második típusba sorolhatókat az „elképzelni” ige propozicionális használatának fogom nevezni.¹⁶ Nyilvánvaló, hogy sok esetben találhatunk transzformációt a kétféle használat között. Nevezetesen, a nominatív használat a létige segítségével sokszor átalakítható propozicionálissá: az „*Elképzelek egy öreg tölgyfát a Városligetben*” első látásra ekvivalens azzal a mondattal, hogy: „*Elképzelem, hogy egy öreg tölgyfa van a Városligetben*”. Ellenben pl. az „*Elképzelek egy kentaurt*” már első olvasatra sem ekvivalens az „*Elképzelem, hogy van egy kentaur*” mondattal. Vizsgáljuk most meg a propozicionális formát!

Az „*Elképzelem, hogy Tony Blair Franciaország királya*” nem ekvivalens azzal, hogy „*Elképzelem Tony Blairt mint Franciaország királyát*”. A különbség a mondat fókuszában van. A nominatív használat esetében Tony Blair lényeges eleme annak a struktúrának, amelyet elképzelek, és semmi más nem az. A propozicionális formájú mondatban szinte bármi lényeges lehet, ami a mondatból (egyéb tudásunkat hozzávéve) következik: az, hogy Franciaország immár nem köztársaság, hanem királyság, hogy hogyan reagálna a francia nép, ha egy angol uralkodna fölöttük stb. Már látható, hogy a nominatív forma elemzésekor tévedés volt azt mondani, hogy az „*Elképzelek egy öreg tölgyfát a Városligetben*” ekvivalens az „*Elképzelem, hogy egy öreg tölgyfa van a Városligetben*” mondattal; ugyanis utóbbiban szintén nem egyértelmű a fókusz. Ebből következően a nominatív és a propozicionális használat közötti különbség episztemológiailag lényeges – a propozicionális használat arra a logikai kontextusra utal, amelyben a mondat (és logikai következményei) elhelyezkednek.

15 Berkeley szóhasználatában: egy „idea”. A továbbiakban ebben az értelemben használom az „idea” szót. Ennek azonban semmiféle interpretációs következménye nincs, vagyis nem akarok olyasmit állítani, hogy Berkeley szerint egy idea *valaminek* a reprezentációja volna. L. Winkler (1989) pp.14-21.

16 A megkülönböztetés Gallois (1974)-től eredeztethető.

Fontos különbséget jelent még, hogy a nominatív forma esetében a tárgy, a propozicionális forma esetében a beágyazott mondat alanya individuumnévvel (esetleg határozott leírással) vagy határozatlan leírással van-e megadva. Különbséget kell tennünk tehát a következő mondatok között:

Nominatív használat esetében:

Elképzelem Marylin Monroe-t ruha nélkül.

Elképzelek egy jó zsíros bécsiszeletet.

Propozicionális esetben pedig:

Elképzelem, hogy a szomszéd lány boldogtalan.

Elképzelem, hogy egy csésze tea kiömlik az asztalomra.

Egy, az elképzelés tárgyára határozottan referáló mondat ugyanis preszupponálja, hogy az elképzelt tárgy létezik. Ezzel szemben az „Elképzelem, hogy egy kentaur átdöfi a mellem” lehet igaz vagy hamis akkor is, ha kentaurok nem léteznek

A félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznünk, hogy – az angol nyelvhez hasonlóan – az „elképzelni” igének időnként van egy olyan zöngéje, amely azt implikálja, hogy amit elképzelünk, az hamis vagy nemlétező. Itt ettől a mellékhangtól teljesen eltekintünk, tekintettel arra, hogy az „Azt képzelem, hogy van előttem egy pohár” vagy az „Elképzelek egy poharat magam elé” mondatok lehetnek igazak vagy hamisak, függetlenül attól, hogy ténylegesen van-e előttem egy pohár – legfeljebb kevésbé természetesnek hangzanak, ha valóban van.

Berkeley képzelet-fogalma

Mind a jegyzetfüzetek, mind a T és a HP is gyakran használják az „imagine” terminust. A T2 100 az elme négy funkcióját említi, a megismerést avagy észlelést, az akarást, a megismerést és az emlékezést. Mindezen funkciók természetesen az ideákra vonatkoznak – ezekből ugyancsak négy típusút sorol fel Berkeley: érzékek által aktuálisan észleltek, az elme indulatainak és műveleteinek megfigyelésével észleltek¹⁷, az emlékezet által kialakítottak, végül pedig a képzelet által összeállítottak (T1 100). Az elme tehát aktív a képzelet működése során, és képes a passzívan szerzett ideákat összetenni vagy szétválasztani.

Az első kérdés, hogy vajon ideák vagy ideákat tartalmazó propozíciók jelentik a képzelet objektumát. Az a néhány szöveghely, ahol Berkeley a képzeletről beszél, egyértelművé teszi, hogy csakis az előbbiről lehet szó. Csak hogy két példát említsünk, T5 100: „elképzelek egy emberi törzset végtagok nélkül, vagy egy rózsa illatát [...]”, ill.

¹⁷ Azaz – Locke terminológiájával szólva – reflexiós ideák.

HP1 184: „Ha [...] egy vörösen izzó vasrudat látunk, a vas szilárdsága és forrósága nem a látás tárgya; de ezt sugalmazza képzeletünknek.”¹⁸

Az elme aktív képességeinek spontaneitása korlátozott; a képzelet csak azon ideákon operálhat, amelyeket a külső vagy a belső érzék szállított az elmének.¹⁹ Ugyanakkor ez a szigorúan korlátozott fakultás különbözteti meg az embert az állattól;²⁰ sőt, ennél is többről van szó. Berkeley az absztrakció locke-i doktrínáját a képzelőerő elméletével helyettesíti.²¹ Az absztrakt ideák kritikájának egy ritkán kiemelt megfogalmazásában Berkeley úgy nyilatkozik, hogy egyszerűen nem igaz, hogy a szavak mindig egyetlen ideát jelölnek (stand for): „[A]ki tudja, hogy a nevek nem mindig ideák helyett állnak, megtakaríthatja magának a fáradságot, hogy ideákat keressen ott, ahol nincs mit keresni.” (BT22 99). Pontosabban fogalmazva: a szavak mindig ideák egy meghatározatlan számoosságú halmazát jelölik (BT18 96). Egy hangsor meghallásakor a képzelőerő felidézi az adott hangsor extenziójának valamelyik elemét, és a továbbiakban a szubjektum ezt az elemet tartva szem előtt tehet állításokat az egész halmazról. Vagyis a nyelvhasználatban a képzelőerőnek kettős szerepe van: egyrészt kapcsolatot teremt két (többnyire különféle típusú) ideahalmaz között – pl. a „karosszék” hangsor különféle módokon (hangsúly, sebesség, ritmus) történő kimondásainak megfelelő ideahalmaz és az összes karosszéknek²² megfelelő ideahalmazok halmaza között.²³ Másrészt felidéz egy meghatározott²⁴ ideát az utóbbi halmazból, és lehetővé teszi az elme számára, hogy a felidézett karosszék tulajdonságai reprezentálják az összes karosszékét.²⁵

18 További példák találhatók a JF 254. LJ1 32, JF 341-341a. LJ1 41, JF 417-418. LJ1 52 bejegyzéseiben. Azon helyeknél, ahol Berkeley propozíciók elképzeléséről beszél, nem-filozófiai értelemben használja az „imagine” igét, hanem a lehetőség/lehetetlenség ellentétpárt fejezi ki retorikusan (pl. HP1, LJ181, LJ184 stb.); a JF 657a LJ 80 pedig perdöntő: „Properly speaking Idea is the picture of the Imagination's [...]”.

19 JF 582. LJ1 72.

20 JF 753. LJ1 92.

21 „Azt, hogy vajon mások rendelkeznek-e ideáik elvonatkoztatásának ezzel a csodálatos képességével, ők tudják megmondani. Ami engem illet, úgy találom, hogy valóban megvan az általam észlelt egyes dolgok ideáinak elképzelésére [...] szolgáló képességem.” (BT 10 91)

22 Nem világos, hogy itt az összes lehetséges vagy az összes valaha észlelt vagy az összes észlelt és elképzelt karosszék halmazára gondoljunk-e.

23 A megfogalmazás azért nehézkes, mert egy karosszék maga is egy ideahalmaz. A továbbiakban úgy beszélünk, mintha csupán egyszerű idea lenne.

24 Természetesen nincs szükség arra, hogy a szó minden használatakor ugyanaz az idea kerüljön fel: „Mert egy dolog egy nevet állandóan ugyanahhoz a *definióhoz* sorolni, és egészen más azt mindenütt ugyanannak az *ideának* a helyébe állítani: az egyik szükséges, a másik haszontalan és kivihetetlen.” BT 18

25 A *Tanulmány* első vázlata tömören és világosan foglalja össze az elméletet ld. LJ1 255 illetve *A látás elméletének védelme és magyarázata* 39. paragrafusát. A szöveg olyan, amit akár Hume is írhatott volna: „Azokat az ideákat, amelyekről megfigyeljük, hogy más ideákhoz kapcsolódnak, jeleknek tekintjük; ezek érzékiileg valóságosan nem észlelt dolgokat jeleznek vagy sugallnak a képzeletnek, amelynek ők a tárgyai, s amely egyedül észleli őket. És ahogyan a hangok sugallhatnak más dolgokat, úgy a betűk sugallhatják a hangokat, és általában a jelek a jelölt dolgokat; mert nincs olyan idea, amely ne idézhetne fel az elmében egy vele gyakran társult másik ideát. Bizonyos esetekben a jel képként, másokban okozatként, ismét másokban okként sugallja korrelátumát.”

Mivel a képzelőerő az érzékek megszabta lehetőségeken belül korlátlan autoritással bír,²⁶ felmerül annak kérdése, hogy milyen episztemológiai és ontológiai következményekkel jár egy tárgy elképzelése. A következőket állapíthatjuk meg:

- Egy tárgyról való értelmes beszéd szükséges feltétele, hogy elképzelhető legyen (JF 417 LJ 52)²⁷.
- Egy tárgy kétféle értelemben létezhet: lehet érzékelt és lehet pusztán elképzelt.²⁸
- Amennyiben a képzelőerő produktív fakultás, azt mondhatjuk, hogy használata révén új dolgokat teremthetünk, azaz bővíthetjük a létezők körét. (JF LJ 99)²⁹
- A képzelet által alkotott képek a valódi ideákra, vagyis magukra a dolgokra hasonlítanak és vonatkoznak. (JF 657a LJ 80 és JF 823 LJ 98)
- A valódi ideák és a képzelet által alkotott ideák közötti különbség abban áll, hogy előbbiekre vonatkoznak a természettörvények, míg utóbbiakra nem. (JF 843 LJ 100)
- Amint azt Tipton (1987) megjegyzi,³⁰ nagyon nehéz megmondani, milyen kapcsolat fűzi össze a képzelet tárgyait az érzékek tárgyaival.

Mint láthatjuk, Berkeley nominatíván használja az „elképzelni” igét; azaz elképzelni – a szó elsődleges értelmében – *ideákat* képzelünk el.³¹

A kihívás eredeti megfogalmazásában egy határozatlan leírással adott objektum elmén kívüli létezéséről van szó – vagyis ha azt mondom, hogy „Elképezlek egy fát a parkban, amely [...]”, az nem preszupponálja, hogy létezik ilyen fa (vagy hogy létezik fa egyáltalán). Ennek nemsokára látjuk majd a jelentőségét – Berkeleyynak sokkal könnyebb dolga volna, ha azt akarná igazolni, hogy valamely határozott leírással megadott objektumról lehetetlen elgondolnunk, hogy minden elmén kívül létezzen.

Elképzeltünk egy tölgyet a Városligetben. Milyen többletet jelent ennek az aktusnak a szempontjából, ha hozzátesszük, hogy „senki sem észleli”? A következő kézenfekvő válasznak tűnik: ez a hozzátétel nem változtatja meg az elképzelés fókuszát – a

26 „The objects therefore of all the senses may become objects of imagination, which faculty represents all sensible things.” LJ1 255.

27 Azt a kérdést, hogy hogyan beszélhetünk mégis elmékről, itt mellőzzük. A tétel csak az érzéki dolgokra vonatkozik.

28 „But say you then a Chimaera does exist. I answer it doth in one sense. i.e it is imagin'd. but it must be well noted that existence is vulgarly restrain'd to actual perception. & that I use the word Existence in a larger sense than ordinary.” JF 473 LJ1 59.

29 Mindennek fényében Berkeley megjegyzése, miszerint az ember – Istenhez hasonlóan – a semmiből terem amikor képzelőerejét alkalmazza, legalábbis meghökkentő.

30 p. 97.

31 Fontos, de jelen dolgozat keretei között nem megválaszolható kérdés, hogy az elképzelés második, propozicionális módja visszavezethető-e ideák elképzelésére – ez annak az általánosabb interpretációs problémának a lesete, hogy hogyan kezelendők a propozíciók a kor empirista kontextusában; pl. egy propozíció igazságát elgondolni annyit jelent-e, hogy leolvassuk egy ideáról egy tulajdonságát, vagy egy ideapárt tekintetbe véve megvizsgáljuk a köztük fennálló viszonyt. Ezzel kapcsolatban Locke *Értekezésének* IV. könyve számos interpretációs tartalmakat tartalmaz.

tölgyfát –, hanem azt a módot adja meg, ahogyan ki kell egészítenem a képet: tölgyfa – Városliget – emberek (és további elmék) nélküli Városliget. Ez a kiegészítés ettől a pillanattól kezdve pedig az aktus lényeges elemévé válik. Lehet, hogy eddig is egy üres Városligetre gondoltam; mostantól viszont tudatosan vissza kell tartanom magam attól, hogy elmét képzeljek a Városligetbe, vagy legalábbis az adott tölgyfa közelébe. Ha Berkeley azt akarná állítani, hogy a képzelőerőnek egy ilyen mozgása lehetetlen, akkor a győzedelmes argumentum abszurdításba fulladna.

A győzedelmes argumentum talán leghíresebb kritikusa, Bernard Williams pontosan egy ilyesfajta abszurditást tulajdonít Berkeleyynak.³² Értelmezése szerint Berkeley nem veszi észre, hogy az elképzelő és az elképzelt nem feltétlenül tartoznak egy világhoz. Amikor például egy darabot nézünk a színházban, nyilvánvaló, hogy a színészek által megtestesített történet nem azonos a színpadon történő eseményekkel: abból, hogy Hamlet elmondja híres monológját, nem következik, hogy egyedül van. Ily módon Hamlet monológját nem tudnánk monológként tekinteni, ugyanis képtelenek volnánk elvonatkoztatni attól, hogy mi magunk a darab nézői vagyunk – vagyis az eredeti érveléssel analóg módon azt is mondhatnánk, hogy lehetetlen elképzelni, hogy valaki monológot mond, mivel mi magunk aktuálisan észleljük (halljuk) az általa mondottakat. Williams ott téved, hogy Berkeley-nak olyasmit tulajdonít, amit ő sohasem mondott, nevezetesen hogy a győzedelmes argumentum azon múlna, hogy nem tudjuk *elképzeln*i, hogy egy érzékelhető tárgy minden elmén kívül létezzék.

Itt az ideje, hogy elemezzük az „elgondolni” („conceive”) terminus jelentését. Itt azonban egy komoly problémába ütközünk: Berkeley ugyanis sehol sem tisztázza, pontosan mit is ért alatta, mi több, nem is használja túl gyakran. Természetesen észrevehető, hogy ennek a szónak is létezik nominatív és propozicionális használata, olyan jellegű strukturális különbségekkel, mint amilyeneket az „elképzelni” vizsgálatoknál találtunk stb. A vonatkozó szöveghelyekből annyi bizonyos, hogy az elgondolás tárgya mindenképpen egy propozíció, vagyis – ahogyan a természetes nyelvben is – a propozicionális használat minősül elsődlegesnek.

Ha ennyiben maradnánk, az „elgondolás” egyfajta retorikai segédterminusnak is tűnhetne. Azt nem lehet elgondolni, ami abszurd, lehetetlen, ami szükségszerűen hamis. „Nem lehet elgondolni, hogy x” ezek szerint csak annyit jelentene, hogy „x lehetetlen”. Ekkor viszont az általunk tárgyalt érv triviálisan körben forgó: az anyagi szubsztancia létezése lehetetlen, csak elképzelni tudjuk ugyanis, elgondolni nem; elgondolni nem tudni pedig annyit tesz, mint lehetetlennek lenni. Q.e.d.

Úgy hiszem, van egy termékenyebb értelmezési lehetőség is. Az *Értekezés a Módszerről*-ben közvetlenül a cogito után a következőt olvashatjuk: „Azután figyelmesen megvizsgáltam, hogy mi vagyok én; láttam, hogy el tudom képzelni, hogy nincs testem,

32 L. Williams (1973) pp. 35-37. Vö. Pitcher (1977) p.114.

hogy a világ nem létezik, hogy nem létezik tér, amelyben vagyok; de el nem tudom képzelni, hogy magam nem létezem.” A francia eredetiben itt az elképzelni helyett a „feindre” szerepel, amit angolra „suppose”-nak fordítottak. Hogy el tudok-e *képzelni* egy olyan világot, amelyben én magam nem létezem, ez vitatható; én úgy érzem, igen; de a cogito érvénye ezen nem múlik. Hogy Descartes jól érvel-e, az attól függ, el tudok-e *gondolni* egy ilyen világot. Márpedig ha az elképzelés esetében ontológiailag elválasztható az elképzelt dolgok szintje az elképzelő szintjétől, akkor pontosan ez a distinkció hiányzik az elgondolás esetében. Elgondolásom aktusa és tárgya úgyszólván egy logikai térben helyezkedik el. Ha ellentmondást találok közöttük, akkor nem tudom elgondolni az adott proposíciót – amit végrehajtottam, azt hívhatjuk talán tudatomba idézésnek vagy fontolgtatásnak. Az elgondolás folyamata ilyen értelemben egy előzetes logikai ellenőrzést kíván meg; az elgondolás aktusát kifejező proposíció, maga a proposíció, és bizonyos, szubjektíve, egy adott időben megingathatatlan háttérhitek konzisztenciáját. Viszont, teljesen értelmes azt mondani, hogy „valaha nem tudtam elgondolni, hogy x, de immár képes vagyok rá” – mégpedig azért, mert a szilárdnak gondolt háttérhiteink halmaza változékony. De előfordulhat, hogy tudhatjuk valamiről, hogy most sem tudjuk elgondolni, és soha a jövőben sem: ilyen az, hogy nem létezem, nem vagyok. Ha úgy tetszik, antropológiai sajátosságunk, hogy az elgondolás folyamatában nem tudjuk elválasztani az elgondolás aktusát az elgondolttól – vagy, ahogy a győzedelmes argumentum legkeményebb kritikusai Berkeley szemére vetik, a gondolat-eszközt (thought-vehicle) a gondolat-tartalomtól (thought-content). Persze itt pszichológia és logika veszedelmesen összekeveredik – de ha az, hogy mit vagyunk képesek elgondolni, mond valamit egyáltalán a világról, akkor a *cogito* igazsága a világ igazsága. A „lehetséges” szónak talán lehet olyan értelmet adni, hogy több minden lehetséges, mint ami elgondolható, csakhogy ezzel minden racionális ontológia-szűkítés legitimitását vonjuk kétségbe – ami, mondjuk ki, nem más, mint a szkepticizmus egy válfaja.

Még nem távolítottuk el az utolsó akadályt a győzedelmes argumentum elől. A ránk váró feladat az, hogy gondoljuk el, hogy egy tölgyfa a Városligetben létezik, mégpedig észleletlenül (unperceived). Egy hagyományos vád szerint Berkeley azért tartja ezt lehetetlenségnek, mert félrevezeti, hogy az ideákat képszerűnek gondolja, s ezért minden intencionális aktust az észlelés módján kezel; márpedig (a kritika szerint) gondolni valamire nem tesz annyit, mint észlelni azt. A valódi kérdés azonban nem az, hogy *in abstracto* minden gondolkodás észlelés-e; ehelyett vizsgáljuk meg, hogy mi az „egy tölgyfa”, ami a következő proposícióban szerepel: „egy tölgyfa létezik észleletlenül a Városligetben”. Ha egy olyan kifejezésről van szó, amelyben szerepel az „egy tölgyfa” szerkezet, akkor egy tölgyfára is gondolok; egy tölgyfára gondolni pedig annyit tesz, mint felidézni egy mentális reprezentációt, egy ideát. Nem a tölgyfa absztrakt ideáját, hanem egy bármilyen tölgyfáét. Mit idézek fel, amikor egy tölgyfa ideájára gondolok

(vagy azt egy propozícióban használom)? Színeket: a tölgyfa gyökereinek sötétbarna árnyalatát, a sárguló levelek színkavalkádját; hangokat: egy száraz ág reccsenését, azt, ahogyan megrezgeti a leveleket stb. Bármelyik tölgyfára is gondolok, amikor azt mondom „egy tölgyfa létezik észleletlenül a Városligetben”, arra éppenséggel akkor és ott *gondolok*, azaz – ha figyelek arra, hogy gondolkodásom tárgyai pontosan meghatározottak legyenek – felidézem ezeket a színeket és hangokat. És pontosan ezekről lehetetlenség azt mondani, hogy észleletlenül, azaz minden elmén kívül létezzenek.

Azt mondtam korábban, hogy Berkeleynek egyszerűbb dolga lenne, ha határozott leírással vagy individuumnévvel adott objektumról akarná igazolni, hogy nem tudjuk elgondolni minden elmétől független létezését. Képzeljük el az Eiffel-tornyot, úgy, hogy senki sincs Párizsban, aki észlelné. Idézzük fel, mi is történik a képzelet működésbe lépésekor! Első lépésben fel kell idéznem az Eiffel-torony mentális reprezentációját, azaz ideáját, ehhez pedig rendelkeznem kell effélével. Honnan származik ez az idea? Az egyszerűség kedvéért tegyük fel, hogy valaha valódi tapasztalatokat szereztem az Eiffel-toronyról, azaz nem pusztán olvastam vagy hallottam róla; utóbbi esetben ugyanis nem tudhatom, hogy az a leírás, amelyet az Eiffel-toronyról szereztem, valóban határozott-e (azaz hogy pontosan egy tárgy felel meg neki). Milyen elemekből áll össze ez az idea? Nyilvánvalóan azokból az érzéki tulajdonságokból, amelyeket az Eiffel-toronyral való találkozásom során szereztem – lehetséges, hogy nem emlékszem minden részletre, de Eiffel-torony-ideám biztosan nem tartalmaz többet, mint amit ténylegesen észleltem. A kérdés mármost az, hogy elgondolható-e ennek az ideának minden elmétől független létezése. Könnyű belátni, hogy nem; az érvelés teljesen analóg a fentivel, csak itt könnyebb látnunk, hogy pontosan melyek azok az érzéki tulajdonságok, melyek elmémben vannak.

Néhány értelmező³³ szerint a győzedelmes argumentum előfeltételezi az absztrakt ideák kritikáját (azaz a *Tanulmány* „Bevezetésének” huszonnégy centrális paragrafusát), és korábban – amikor azt mondtam, hogy egy tölgyfára gondolni annyi, mint egy meghatározott tölgyfa ideáját felidézni – úgy tűnhetett, én is előfeltételezem azt. A továbbiakban szeretném megmutatni, hogy bár ez az állítás bizonyos értelemben helytálló, ugyanakkor eltúlzott. Engedjük meg Locke-nak az absztrakt ideák létezését! Konkretizálva a problémát, tegyük fel, hogy minden értelmes kifejezés – az egyszerűség kedvéért minden névszói szerkezet – egy ideát jelöl! Következik-e ebből, hogy elgondolható egy ideának minden elmén kívüli létezése? Vegyük például a virág absztrakt ideáját. Nyilván ez azoknak a tulajdonságoknak az összességéből áll, melyek minden virágban közösek: a gyökérrel és szárral rendelkezés stb. – ezen kívül pedig sem nem háromszirmú, sem nem ötszirmú, sem nem vastag, sem nem vékony szárú stb., hanem

33 Pl. Bolton (1987), Pappas (1991).

egyik sem és mindegyik egyszerre.³⁴ Ezek a tulajdonságok (amelyekből a virág absztrakt ideája összeáll) pedig érzékiek (vagy megadhatók érzéki terminusokban, azaz érzéki tulajdonságokra redukálhatók). Könnyű belátni, hogy a győzedelmes argumentum ekkor is minden további nélkül keresztülmegy. Még a virág absztrakt ideájáról sem tudjuk elgondolni, hogy minden elmén kívül létezen. Vagyis az absztrakt ideák tana sem rendíti meg Berkeley érvét – az valóban győzedelmes. Egyetlen lényeges kivételt találhatunk: ha egy tárgyat teljesen határozatlanul hagyunk, csak a létezés absztrakt ideáját kapcsoljuk hozzá. Ez is csupán azért jelenthet pillanatnyi fennakadást, mert ha így járunk el, tulajdonképpen előfeltételezzük az „*esse est percipi*” elvének hamisságát, leválaszthatónak gondoljuk az *essét* minden elmétől és észleléstől.³⁵

Végül még két fontosabb ellenvetéssel kell foglalkoznunk, melyek nem kapcsolódnak az érv belső gondolatmenetéhez, hanem azt próbálják igazolni, hogy a győzedelmes argumentum *nem lehet* jó, mert kiterjesztései Berkeley részéről is abszurdnak tartott következményekhez vezetnek. Prior (1955) szerint az érv túl sokat bizonyít, mivel alkalmas a szolipszizmus igazolására – nem azt nem tudom elgondolni, hogy egy fa minden elmétől függetlenül létezzék, hanem azt, hogy az én elmémről függetlenül létezen. Márpedig ha minden érzéki objektum az én elmémben létezik, akkor a többi elme nem lehet észlelő, tehát létező sem, vagyis a szolipszizmus igaz. Berkeley azonban hangsúlyozhatja azt, hogy személyem kiléte lényegtelen a tölgyfára vonatkozó proposíció elgondolásának aktusában. Tény, hogy szigorú értelemben sohasem fogom tudni elgondolni egy fa *elmémen* kívüli létezését – ahogyan szigorú értelemben más elméről sincs ideám. Azonban ha analógiás úton jogosult vagyok feltenni más elmék létezését, úgy ez az analógia feljogosít engem arra, hogy az elgondolás aktusában önmagában helyére *bármely* elmét helyezzem. Ha ez a válasz nem tűnik elfogadhatónak, akkor legalábbis annyit be kell látnunk, hogy ha Berkeley-nak problémái vannak a szolipszizmus-sal, akkor ezek a problémák mélyebben gyökereznek (nevezetesen az ideaelmélet élességében, és nem a győzedelmes argumentumban).

Tipton (1974) érvét³⁶ számos más értelmező is átveszi, lényegében azonos formában. Az érv problémája abban áll, mondja Tipton, hogy nem veszi figyelembe az objektumok különböző időkbeli létezését. Azaz ha t_0 megelőzi t_1 -et, a jelent, akkor t_1 -ben minden további nélkül elgondolható, hogy egy objektum t_0 -ban elgondolatlanul létezik. Csakhogy: mi köt össze egy t_0 -beli tárgyat egy t_1 -belivel? Amikor azt mondom: t_1 -ben elgondolom x -et t_0 -ban, akkor feltételezem, hogy van egy mindenkori hozzáférésem egy x objektumhoz, melyet különböző időbe tudok helyezni gondolatban. Ezt Berkeley tagadná. Természetesen minden további nélkül el lehet képzelni mondjuk egy tankot

34 L. BT 13 93-94.

35 Fontos látni, hogy a győzedelmes argumentum az „*esse est percipi*” erősebb, intencionális értelmezését támasztja alá, vagyis azt, hogy a két terminus *jelentése* ugyanaz.

36 p. 163.

a prehisztórikus korban (amint észleletlenül létezik) – ez csak azt jelenti, hogy fogom a tank jelenbeli ideáját és „rajzok” köré egy prehisztórikus környezetet. Viszont az adott tank t_0 -beli elgondolásához szükségem lenne egy ideára, amely t_1 -ben t_0 -beli, ami nyilvánvaló ellentmondás³⁷.

Konklúzió

Az embernek Berkeleyt olvasva folyamatosan az az érzése, hogy éppen becsapják – mintha egy kivételesen tehetséges svindlerrel alkudoznánk, akinek a szövege gyanús, de a szavak olyan egyszerűek, a gondolatok olyan könnyedén pördülnek tova, hogy egyszerűen nem lehet kiszállni a játékból. Minél többször gondoljuk át a dolgot, látszólag annál érthetőbb minden. De az igazi csalás csak abban a pillanatban kezdődik, mikor az ember azt hiszi, hogy végre mindent kristálytisztán lát; hogy akik eddig le akartak beszélni az ügyről, azok a tulajdonképpeni csalók; hogy ez az ember előttünk nem is svindler, nem is alkupartner, hanem a barátunk, aki tiszta jóindulattal, kezünket fogva vezet át minket a pénz és az ingatlanok zavaros világán. S ahogy a svindler sikerrel jár – úgy, hogy tényleg kivezet minket a pénzügyek káoszából, ugyanis végül egyáltalán nem lesznek pénzügyeink –, úgy Berkeley is eléri a célját, kivezet a filozófiai fogalmak mocsarából egy tisztásra, ahol tisztább a levegő. Mindehhez pedig csak az kell, hogy belássuk: valamely problémáról nem lehet távolságot tartva gondolkodni. Ontológiánkat azokra a mindennapos mentális műveletekre hagyatkozva kell felépíteni, amelyek a prefilozófiai gondolkodás számára is hozzáférhetőek. Berkeley győzedelmes argumentuma a „józan ész” ezen felfejtett értelmében nagyon is természetes.

37 Locke szerint az elme a különböző időbeli ideák azonosságát közvetlenül észleli – különben nem lehetséges tudás. Viszont ilyen intertemporális azonosságkritériumot nem adott és nyilvánvaló okokból nem is adhattott.

Függelék³⁸

Az angol eredeti³⁹

Ph.: Either, Hylas, you are jesting, or have a very bad memory. Though indeed we went through all the qualities by name one after another; yet my arguments, or rather your concessions no where tended to prove, that the secondary qualities did not subsist each alone by itself; but that they were not *at all* without the mind. Indeed in treating of figure and motion, we concluded they could not exist without the mind, because it was impossible even in thought to separate them from all secondary qualities, so as to conceive them existing by themselves. But then this was not the only argument made use of upon that occasion. But (to pass by all that hath been hitherto said, and reckon it for nothing, if you will have it so) I am content to put the whole upon this issue. If you can **conceive** it possible for any mixture or combination of qualities, or any sensible object whatever, to exist without the mind, then I will grant it actually to be so.

H.: If it comes to that, the point will soon be decided. What more easy than to **conceive** a tree or house existing by itself, independent of, and unperceived by any mind whatsoever? I do at this present time conceive them existing after that manner.

Ph.: How say you, Hylas, can you see a thing which is at the same time unseen?

H.: No, that were a contradiction.

Ph.: Is it not as great a contradiction to talk of *conceiving* a thing which is *unconceived*?

H.: It is.

Ph.: The tree or house therefore which you think of, is **conceived** by you.

H.: How should it be otherwise?

Ph.: And what is **conceived**, is surely in the mind.

H.: Without question, that which is **conceived** is in the mind.

Ph.: How then came you to say, you **conceived** a house or tree existing independent and out of all minds whatsoever?

H.: That was I own an oversight; but stay, let me consider what led me into it. – It is a pleasant mistake enough. As I was thinking of a tree in a solitary place, where no one was present to see it, methought that was to conceive a tree as existing **unperceived or unthought of**, not considering that I myself **conceived** it all the while. But now I plainly see, that all I can do is to frame ideas in my own mind. I may indeed **conceive** in my own thoughts the idea of a tree, or a house, or a mountain, but that is all. And this is far from proving, that I can **conceive** them *existing out of the minds of all spirits*.

³⁸ *Kurzív* kiemelések az eredetiben, *félkövér* kiemelések tőlem – M.Zs.

³⁹ LJ2 199-200

Ph.: You acknowledge then that you cannot possibly **conceive**, how any one corporeal sensible thing should exist otherwise than in a mind.

H.: I do.

Ph.: And yet you will earnestly contend for the truth of that which you cannot so much as **conceive**.

Az új kiadás magyar fordítása⁴⁰

Ph.: Tréfálsz, Hülasz, vagy nagyon rossz az emlékezeted. Noha valóban név szerint egymás után sorba vettük az összes tulajdonságokat, az én érveim, jobban mondva a te engedményeid sehol sem bizonyították, hogy a másodlagos tulajdonságok nem léteznek külön-külön, önmagukban; csak azt bizonyították, hogy az elmén kívül *egyáltalán* nem léteznek. Az alakról és a mozgásról szólva valóban arra a következtetésre jutottunk, hogy az elmén kívül nem létezhetnek, mert még gondolatban sem tudtuk elválasztani őket az összes másodlagos tulajdonságoztól úgy; hogy önmagukban létezőknek foghassuk fel őket. De nem ez volt az egyetlen érv, amelyhez akkor folyamodtunk. Ám (hogy mellőzzük és semmisnek tekintsük mindazt, amit eddig mondtunk, ha úgy kívánod) beleegyezem, hogy az egész dolgot erre az egy kérdésre tegyük fel. Ha lehetségesnek **tartod**, hogy a tulajdonságok bármilyen vegyüléke vagy kombinációja, vagy egyáltalán bármilyen érzékelhető tárgy az elmén kívül létezzen, akkor a magam részéről elismerem, hogy ez valóban így van.

H.: Ha ennyire jutottunk, a kérdést hamar eldönthetjük. Mi lehet könnyebb, mint **elképzeln**i egy fát vagy egy házat, amely önmagában létezik, bármely elmétől függetlenül, és anélkül, hogy akár egyetlen elme is észlelné? Ebben a pillanatban is úgy képelem el őket, mint amik ezen a módon léteznek.

Ph.: Hogyan mondd, Hülasz? Hát láthatsz olyan dolgot, amely ugyanakkor nem látott?

H.: Nem, ez ellentmondás volna.

Ph.: És nem ugyanilyen nagy ellentmondás egy olyan dolog **elképzeléséről** beszélni, amely *nem elképzelt*?

H.: De igen.

Ph.: Tehát a fát vagy a házat, amelyre gondolsz, **elképzel**ted.

H.: Hogyan is lehetne másképp.

Ph.: Amit pedig valaki **elképzel**, az nyilvánvalóan az elméjében van.

H.: Kétségtelenül; amit valaki **elképzel**, az az elméjében van.

Ph.: Hát akkor hogyan mondhatod, hogy **elképzeltél** egy házat vagy egy fát, amely minden elmétől függetlenül és minden elmén kívül létezik?

H.: Elismerem, hogy ez tévedés volt. De várj csak, hadd vizsgáljam meg, miért estem bele. Elég mulatságos tévedés. Mivel olyan fára gondoltam, amely egy magányos helyen áll, ahol nincs senki, aki látná, hát úgy gondoltam, hogy a fát úgy fogom fel, mint ami **észleletlenül és elgondolatlanul** létezik; figyelmen kívül hagytam ugyanis, hogy én magam mindvégig **magam elé képzeltem**. De most már világosan látom, hogy semmi másra nem vagyok képes, mint ideák kialakítására saját elmémben. Tehát gondolatban valóban **elképzelhetem** egy fa, egy ház vagy egy hegy ideáját, de ez minden. Ez pedig távolról sem bizonyítja, hogy úgy **képzelhetem** őket, mint amik *minden szellemi lény elméjén kívül léteznek*.

Ph.: Tehát elismered, hogy nem tudod **elképzelni**, miképpen létezhet bármely érzékelhető testi dolog másként, mint valamilyen elmében?

H.: Igen.

Ph.: És mégis komolyan síkra szállsz annak az igazságáért, amit még **elképzelni** sem tudsz?

A javított magyar fordítás

Ph.: Tréfálsz, Hülasz, vagy nagyon rossz az emlékezeted. Noha valóban név szerint egymás után sorba vettük az összes tulajdonságokat, az én érveim, jobban mondva a te engedményeid sehol sem bizonyították, hogy a másodlagos tulajdonságok nem léteznek külön-külön, önmagukban; csak azt bizonyították, hogy az elmén kívül *egyáltalán* nem léteznek. Az alakról és a mozgásról szólva valóban arra a következtetésre jutottunk, hogy az elmén kívül nem létezhetnek, mert még gondolatban sem tudtuk elválasztani őket az összes másodlagos tulajdonságoktól úgy; hogy önmagukban létezőknek foghassuk fel őket. De nem ez volt az egyetlen érv, amelyhez akkor folyamodtunk. Ám (hogy mellőzzük és semmisnek tekintsük mindazt, amit eddig mondtunk, ha úgy kívánod) beleegyezem, hogy az egész dolgot erre az egy kérdésre tegyük fel. Ha lehetségesnek **tudod gondolni**, hogy a tulajdonságok bármilyen vegyülete vagy kombinációja, vagy egyáltalán bármilyen érzékelhető tárgy az elmén kívül létezen, akkor a magam részéről elismerem, hogy ez valóban így van.

H.: Ha ennyire jutottunk, a kérdést hamar eldönthetjük. Mi lehet könnyebb, mint **elgondolni** egy fát vagy egy házat, amely önmagában létezik, bármely elmétől függetlenül, és anélkül, hogy akár egyetlen elme is észlelné? Ebben a pillanatban is úgy képzelem el őket, mint amik ezen a módon léteznek.

Ph.: Hogyan mondod, Hülasz? Hát láthatsz olyan dolgot, amely ugyanakkor nem látott?

H.: Nem, ez ellentmondás volna.

Ph.: És nem ugyanilyen nagy ellentmondás egy olyan dolog **elgondolásáról** beszélni, amely **nem elgondolt**?

H.: De igen.

Ph.: Tehát a fát vagy a házat, amelyre gondolsz, **elgondoltad**.

H.: Hogyan is lehetne másképp.

Ph.: Amit pedig valaki **elgondol**, az nyilvánvalóan az elméjében van.

H.: Kétségtelenül; amit valaki **elgondol**, az az elméjében van.

Ph.: Hát akkor hogyan mondhatod, hogy **elgondoltál** egy házat vagy egy fát, amely minden elmétől függetlenül és minden elmén kívül létezik?

H.: Elismerem, hogy ez tévedés volt. De várj csak, hadd vizsgáljam meg, miért estem bele. Elég mulatságos tévedés. Mivel olyan fára gondoltam, amely egy magányos helyen áll, ahol nincs senki, aki látná, hát úgy gondoltam, hogy a fát úgy fogom fel, mint **ami észleletlenül vagy elgondolatlanul** létezik; figyelmen kívül hagytam ugyanis, hogy én magam mindvégig **elgondoltam**. De most már világosan látom, hogy semmi másra nem vagyok képes, mint ideák kialakítására saját elmémben. Tehát valóban **elgondolhatom** egy fa, egy ház vagy egy hegy ideáját, de ez minden. Ez pedig távolról sem bizonyítja, hogy úgy **gondolhatom** őket, mint amik *minden szellemi lény elméjén kívül léteznek*.

Ph.: Tehát elismered, hogy nem tudod **elgondolni**, miképpen létezhet bármely érzékelhető testi dolog másként, mint valamilyen elmében?

H.: Igen.

Ph.: És mégis komolyan síkra szállsz annak az igazságáért, amit még **elgondolni** sem tudsz?

Az angol eredeti⁴¹

22. I am afraid I have given cause to think me needlessly prolix in handling this subject. For to what purpose is it to dilate on that which may be demonstrated with the utmost evidence in a line or two, to any one that is capable of the least **reflexion**? It is but looking into your own thoughts, and so trying whether you can **conceive** it possible for a sound, or figure, or motion, or colour, to exist without the mind, or **unperceived**. This easy trial may make you see, that what you contend for, is a downright contradiction. Inasmuch that I am content to put the whole upon this issue; if you can but **conceive** it possible for one extended moveable substance, or in general, for any one idea or any thing like an idea, to exist otherwise than in a mind perceiving it, I shall readily give up the cause: And as for all that *compages* of external bodies which you contend for, I shall grant you its existence, though you cannot either give me any reason why you believe it exists, or assign any use to it when it is supposed to exist. I say, the bare possibility of your opinion's being true, shall pass for an argument that it is so.

41 LJ2 50-51

23. But say you, surely there is nothing easier than to **imagine** trees, for instance, in a park, or books existing in a closet, and no body by to perceive them. I answer, you may so, there is no difficulty in it: but what is all this, I beseech you, more than framing in your mind certain ideas which you call *books* and *trees*, and at the same time omitting to frame the idea of any one that may perceive them? But do not you your self perceive or think of them all the while? This therefore is nothing to the purpose: it only shows you have the power of **imagining** or forming ideas in your mind; but it doth not shew that you can **conceive** it possible, the objects of your thought may exist without the mind: to make out this, it is necessary that you **conceive** them existing **unconceived or unthought of**, which is a manifest repugnancy. When we do our utmost to **conceive** the existence of external bodies, we are all the while only contemplating our own ideas. But the mind taking no notice of itself, is **deluded to think** it can and doth **conceive** bodies existing **unthought of** or without the mind; though at the same time they are apprehended by or exist in it self. A little attention will discover to any one the truth and evidence of what is here said, and make it unnecessary to insist on any other proofs against the existence of material substance.

Az új kiadás magyar fordítása⁴²

22. Attól tartok, okot adtam rá, hogy azt gondolják, fölöslegesen szaporítom a szót e téma tárgyalásában. Mert mi célja hosszasan elidőzni olyasminél, ami a lehető legnyilvánvalóbban bizonyítható egy vagy két sorban bárki számára, aki képes akár a legcsekélyebb **gondolkodásra** is? Csupán bele kell pillantaniuk saját gondolataikba, megpróbálva, hogy egy hangot, alakot, mozgást vagy színt **fel tudnak-e fogni** az elmén kívül, vagyis **az észleléstől függetlenül**. E könnyű próba talán világossá teheti Önök előtt, hogy ami mellett lándzsát törnek, az kétségtelen ellentmondás. Olyannyira, hogy kész vagyok mindent a következőktől függővé tenni; ha Önök egyáltalán **el tudják képzelni**, hogy egy kiterjedt mozgó szubsztancia vagy általában bármely idea, vagy hozzá hasonló dolog másként is létezhet, mint az őt észlelő elmében, akkor én azonnal feladom álláspontomat, és elfogadom az Önök által védelmezett külső testek **összességének** létezését, habár Önök sem megokolni nem tudják, miért hisznek a létezésükben, sem azt nem tudják megmondani, mire jó, ha feltételezzük, hogy léteznek. Ismétlem: ha az Önök nézeteiről kiderül, hogy igazak **lehetnek**, ez az én szememben elegendő érv lesz amellett, hogy valóban azok.

23. Ámde – mondják Önök – bizonyára mi sem könnyebb, mint fákat **elképzelni** például a parkban, vagy könyveket egy dolgozószobában, noha senki sincs ott, aki észlelné őket. Erre azt felelem, hogy ezt valóban megtehetik minden nehézség nélkül; de hát, esedezem;

mi más ez, mint hogy elménkben bizonyos ideákat alkotnak, amelyeket *könyveknek* és *fákna* neveznek, közben pedig mellőzik egy olyan személy ideájának megalkotását, aki észlelheti ezeket a tárgyakat? De vajon Önök nem észlelik vagy gondolják-e őket mindvégig? Ez az eset tehát nem felel meg a célnak, s csak azt tanúsítja, hogy Önök képesek elménkben ideákat kialakítani vagy **elképzeln**i, azt azonban nem, hogy lehetségesnek **képzeltetn**ék gondolkodásuk tárgyainak az elmén kívüli létezését. Ehhez úgy **kell felfogni és elgondolni** őket, mintha **felfogás és elgondolás** nélkül léteznének – ami nyilvánvaló ellentmondás. Amikor erőnket megfeszítve el akarjuk **gondolni** a külső testek létezését, mindvégig csak a saját ideáinkat szemléljük. Az elme azonban, önmagát figyelmen kívül hagyva, **abba a csalódásba esik**, hogy az elmén kívül, **el nem gondoltan** létező testeket **gondol el**, holott ezek benne léteznek, ő maga fogja fel őket. Némi figyelemmel bárki beláthatja a mondottak igazságát és evidenciáját, szükségtelen tehát újabb bizonyítékokat hoznom az anyagi szubsztancia létezése ellen.

A javított magyar fordítás⁴³

22. Attól tartok, okot adtam rá, hogy azt gondolják, főlöszlegesen szaporítom a szót e téma tárgyalásában. Mert mi célja hosszasan elidőzni olyasminél, ami a lehető legnyilvánvalóbban bizonyítható egy vagy két sorban bárki számára, aki képes akár a legcsekélyebb **reflexióra** is? Csupán bele kell pillantaniuk saját gondolataikba, megpróbálva, hogy egy hangot, alakot, mozgást vagy színt **el tudnak-e gondolni** az elmén kívül, vagyis **észleletlenül**. E könnyű próba talán világossá teheti Önök előtt, hogy ami mellett lándzsát törnek, az kétségtelen ellentmondás. Olyannyira, hogy kész vagyok mindent a következőktől függővé tenni; ha Önök egyáltalán **el tudják gondolni**, hogy egy kiterjedt mozgó szubsztancia vagy általában bármely idea, vagy hozzá hasonló dolog másként is létezhet, mint az őt észlelő elmében, akkor én azonnal feladom álláspontomat, és elfogadom az Önök által védelmezett külső testek *összességének* létezését, habár Önök sem megokolni nem tudják, miért hisznek a létezésükben, sem azt nem tudják megmondani, mire jó, ha feltételezzük, hogy léteznek. Ismétlem: ha az Önök nézeteiről kiderül, hogy igazak lehetnek, ez az én szememben elegendő érv lesz amellet, hogy valóban azok.

43 Megjegyzés: a „conceive” a fenti szövegrészekben nyilván terminusértékű, és következetesen kell fordítani. „Elgondolni”-ként való fordítása mellett T 23 szolgálat jó érvet, ahol Berkeley szinonimaként kezeli a „think”-kel („unconceived or unthought”). Mindazonáltal emiatt a következő szövegrészlet fordításában az „in my thoughts” redundánssá válik: „I may indeed conceive in my own thoughts the idea of a tree”. A javaslat másik buktatója ez: „methought that was to conceive a tree as existing unperceived or unthought of”, ahol Berkeley mintha azonosítaná az elgondolást az érzékeléssel/észleléssel. Talán ez a szerencsétlen megfogalmazás szolgálhatott azon vád alapjául, hogy Berkeley egybecsossa a gondolkodást az észleléssel – l. a fősöveget.

23. Ámde – mondják Önök – bizonyára mi sem könnyebb, mint fákat **elképzeln**i például a parkban, vagy könyveket egy dolgozósobában, noha senki sincs ott, aki észlelné őket. Erre azt felelem, hogy ezt valóban megtehetik minden nehézség nélkül; de hát, esedezem; mi más ez, mint hogy elméjükben bizonyos ideákat alkotnak, amelyeket *könyveknek* és *fákknak* neveznek, közben pedig mellőzik egy olyan személy ideájának megalkotását, aki észlelheti ezeket a tárgyakat? De vajon Önök nem észlelik vagy gondolják-e őket mindvégig? Ez az eset tehát nem felel meg a célnak, s csak azt tanúsítja, hogy Önök képesek elméjükben ideákat kialakítani vagy **elképzeln**i, azt azonban nem, hogy lehetségesnek **gondolhatnák** gondolkodásuk tárgyainak az elmén kívüli létezését. Ehhez úgy kell **elgondolni** őket, mintha **elgondolatlanul** (avagy **felfogatlanul**) léteznének – ami nyilvánvaló ellentmondás. Amikor erőnket megfeszítve **el** akarjuk **gondolni** a külső testek létezését, mindvégig csak a saját ideáinkat szemléljük. Az elme azonban, önmagát figyelmen kívül hagyva, **abba a tévhitbe esik**, hogy az elmén kívül, **el** nem **gondoltan** létező testeket **gondol el**, holott ezek benne léteznek, ő maga fogja fel őket. Némi figyelemmel bárki beláthatja a mondottak igazságát és evidenciáját, szükségtelen tehát újabb bizonyítékokat hoznom az anyagi szubsztancia létezése ellen.

Bibliográfia

Berkeley műveinek kritikai kiadása:

LJx= A. A. Luce & T. E. Jessop [ed.]: *The Works of George Berkeley, Bishop of Cloyne*. Th. Nelson and Sons. Vol. 1-9. London, 1948-1957. (x a kötet számát jelöli).

JF= Berkeley jegyzetfüzetei. In: LJ1.

Berkeley műveinek magyar kiadása:

T= *Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről*. Ford. Fehér Márta. In: Faragó-Szabó István [ed.]: *Tanulmányok az emberi megismerés alapelveiről és más írások*. L'Harmattan, Budapest 2006, pp. 100-152.

BT= *Bevezetés a Tanulmányba*. uo. pp. 88-99.

HPx= Hülasz és Philonusz három párbeszéde. Ford. Vámosi Pál. in: uo. pp. 153-230. (x a párbeszéd sorszámát jelöli: első, második vagy harmadik)

Locke:

E= *Értekezés az emberi értelemről*. Ford. Vassányi Miklós és Csordás Dávid. Osiris, Budapest, 2003.

Másodlagos irodalom:

Armstrong, D. M.: *Editors' Introduction to Berkeley's Philosophical Writings*. Collier - MacMillan, London, 1965.

Ayers, Michael: *Introduction to the Everyman Edition of Berkeley's Works*. Dent, London, 1975.

Bennett, Jonathan: *Berkeley and God*. In: Engle, Gate W. & Taylor Gabriele [ed.]: *Berkeley's Principles of Human Knowledge*. Wadsworth, Belmont California, 1968. pp. 146-160.

Bennett, Jonathan: *Locke, Berkeley, Hume. Central Themes*. Oxford University Press, Oxford, 1971.

Berman, David: *Berkeley's Quad: The Question of Numerical Identity*. In: *Idealistic Studies* 1986 Ja No. 16 pp. 41-45.

Bolton, Martha Brandt: *Berkeley's Objection to Abstract Ideas*. In: Sosa, Ernest [ed.]: *Essays on the Philosophy of George Berkeley*. Dodrecht: Reidel, 1987. pp. 61-81.

Bracken, Harry M.: *Berkeley*. Macmillan, London and Basingstoke, 1974.

Bracken, Harry M.: *Berkeley's Realisms*. In: *Philosophical Quarterly* 1958 Ja No. 30 pp. 41-53.

Broad, C. D.: *Berkeley's Denial of Material Substance*. In: *Berkeley: Critical Assessments* Vol. 3. Routledge and Kegan Paul, London & New York, 1991. pp. 31-51.

- Brunton, J. A.: *The Absolute Existence of Unthinking Things*. In: *Berkeley: Critical Assessments* Vol. 3. Routledge and Kegan Paul, London & New York, 1991. pp. 137-150.
- Campbell, John: *Berkeley's Puzzle*. In: Gendler, Szabó Tamar & Hawthorne, John [ed.]: *Conceivability and Possibility*. Clarendon Press, Oxford, 2002. pp. 127-143.
- Chalmers, David: *Does Conceivability Entail Possibility?* In: Gendler, Szabó Tamar & Hawthorne, John [ed.]: *Conceivability and Possibility*. Clarendon Press, Oxford, 2002. pp. 145-200.
- Fleming, Noel: *The Tree in the Quad*. In: *American Philosophical Quarterly* 1985 Ja No. 22 pp. 25-36.
- Furlong, E. J.: *Berkeley and the Tree in the Quad*. In: Engle, Gate W. & Taylor Gabriele [ed.]: *Berkeley's Principles of Human Knowledge*. Wadsworth, Belmont California, 1968. pp. 161-167.
- Gallois, André: *Berkeley's Master Argument*. In: *Philosophical Review* 1974 Ja No.83 pp. 55-69.
- Gendler Szabó Zoltán: *Sententialism and Berkeley's Master Argument*. In: *Philosophical Quarterly* 2005 No. 220 pp. 462-474.
- Hacking, Ian: *Why Does Language Matter to Philosophy?* Cambridge University Press, Cambridge, 1975.
- Lennon, T. M.: *Berkeley and the Ineffable*. In: *Synthese* 1988 No. 75 pp. 231-250.
- Luce, A. A.: *Berkeley's Immaterialism*. Thomas Nelson & Sons Ltd., London, 1945.
- Mackie, John Leslie: *Problems from Locke*. Oxford University Press, Oxford, 1976.
- Marc-Wogau, Konrad: *Berkeley's Sensationalism*. In: Engle, Gate W. & Taylor Gabriele [ed.]: *Berkeley's Principles of Human Knowledge*. Wadsworth, Belmont California, 1968. pp. 57-74.
- McKim, Robert: *What is Berkeley's God doing in the quad?* In: *Philosophy Research Archives* 1987/88 No. 13 pp. 637-653.
- Muehlmann, R. G.: *Berkeley's Ontology*. Hackett, Indianapolis, 1992.
- Pappas, George S.: *Abstract Ideas and the 'Esse is Percipi' Thesis*. In: *Berkeley: Critical Assessments* Vol. 2. Routledge and Kegan Paul, London & New York, 1991. pp. 271-285.
- Pappas, George S.: *Berkeley and Scepticism*. In: *Philosophy and Phenomenological Research* 1999 No. 59 pp. 133-149.
- Pappas, George S.: *Berkeley's Thought*. Cornell University Press, Ithaca and London, 2000.
- Park, Desirée: *Prior and Williams on Berkeley*. In: Creery, Walter E. [ed.]: *Berkeley: Critical Assessments* Vol. 3., Routledge and Kegan Paul, London & New York, 1991. pp. 151-161.
- Peacocke, Christopher: *Imagination, Experience and Possibility: A Berkeleyian View Defended*. In: Foster, John & Robinson [ed.]: *Howard Essays on Berkeley: A Tercentennial Celebration*. Oxford University Press, Oxford, 1988. pp. 19-35.
- Perry, R. B.: *The Ego-centric Predicament*. In: *Journal of Philosophy* No. 7., 1910. pp. 5-14.
- Pitcher, George: *Berkeley*. Routledge and Kegan Paul, London, 1977.
- Prior, Arthur: *Berkeley in Logical Form*. In: *Theoria* 1955 No. 21 pp. 117-122.
- Smith, A. D.: *Berkeley's Central Argument Against Material Substance*. In: Foster, John & Robinson [ed.]: *Howard Essays on Berkeley: A Tercentennial Celebration*. Oxford University Press, Oxford, 1988. pp. 37-57.

- Sosa, Ernest: *Berkeley's Master Stroke*. In: Foster, John & Robinson, Howard [ed.]: *Essays on Berkeley: A Tercentennial Celebration*. Oxford University Press, Oxford, 1988. pp. 59-81.
- Thomas, George H. *Berkeley's God does not perceive*. In: *Journal of the History of Philosophy* 1976 No. 14 pp. 163-168.
- Tipton, Ian C.: *Berkeley: the Philosophy of Immaterialism*. Methuen, London, 1974.
- Tipton, Ian C.: *Berkeley's Imagination*. In: Sosa, Ernest [ed.]: *Essays on the Philosophy of George Berkeley*. Dordrecht, Reidel, 1987. pp. 85-102.
- Urmson, J. O.: *Berkeley*. Oxford University Press, Oxford, 1982.
- Williams, Bernard: *Imagination and the Self. Problems of the Self. Philosophical Papers 1956-1972*. Cambridge University Press, Cambridge, 1973.
- Wisdom, J. O.: *The Unconscious Origin of Berkeley's Philosophy*. Hogarth Press, London, 1953.
- Winkler, Kenneth P.: *Berkeley: an interpretation*. Clarendon Press, Oxford, 1989.